

קדושת אדם בפרשת ערכין

א. הקדמה

התורה, בפרשת בחוקותי, (ויקרא כ"ז) מצווה אותנו בפרשת הערכין. התורה קובעת ערך לכל גיל, לזכר ולנקבה, אם ירצה האדם לנדור את ערכו לה'. פרשה זו מעלה תמיהה - הלא כאן לא מדובר במחירו של האדם בשוק העבדים, שכן מחיר כל אדם משתנה, ואיננו ערך קבוע. ואכן, ישנה משמעות הלכתית לערכו של האדם בשוק, וזהו בנודר 'דמי עלי' או 'דמי פלוני עלי'.

בערכין, אין אלו פני הדברים. כך הורנו הרמב"ם:

אחד המעריך את היפה הבריא ואחד המעריך את הכעור החולה, אפילו היה הנערך מוכה שחין או סומא או גדם ויש בו כל מום, נותן לפי שניו כפי שכתוב בתורה (הלכות ערכין וחרמין פ"א ה"ח).

בהלכה הבאה מבדיל הרמב"ם בין 'המעריך' לבין האומר 'דמי עלי':

הדמים אינן כערכין. כיצד, האומר דמי עלי או דמי זה עלי או דמי פלוני עלי... נותן מה שהוא שווה דינר או אלף כאילו הוא עבד הנמכר בשוק. (פ"ט ה"ט).

רואים אנו, אם כן, שעל אף שיש לאדם ערך מסוים בשוק, התורה נתנה לו כעין ערך מוחלט, באם ירצה הוא או אחר לנדור ערך זה למקדש. מהי המשמעות של ערך זה, ולשם מה נקבע?

ב. מעמדם העקרוני של הערכין

בתחילת פרשת ערכין הגדירה התורה שהערך שייך למשפחת הנדרים: "דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם איש כי יפליא נדר בערכך נפשות לה'". מהו יחס התורה לנדר?

בספר דברים נאמר - "וכי תחדל לנדור לא יהיה בך חטא" (דברים כ"ג, כג). התורה הורתה שאין צורך לגשת לעבר הנדר, ואדרבה - מסוכן הוא. עד כדי כך מסוכן הדבר,

מעלין בקודש א - סיוון תשנ"ט

שנחלקו תנאים, ולדעת ר' מאיר מציאות הנדר שלילית אף אם בסופו של דבר נתקיים הנדר; וכדברי הברייתא:

טוב אשר לא תדור משתדור ולא תשלם. ותניא, טוב מזה ומזה שאינו נודר כל עיקר, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר טוב מזה ומזה נודר ומשלם (חולין ב.).

על כך הוסיפה שם הגמרא:

ואפילו רבי יהודה לא קאמר אלא באומר 'הרי זו', אבל אמר 'הרי עלי' [שיש לו אחריות וא"כ קיים חשש שיפשע - רש"י שם] - לא. (שם).

גמרא זו מבארת כי עריכת הערכין יחד עם הנדרים הינה מציאות של בדיעבד.

יסוד זה מוקצן, בגמרא בנדרים:

דתניא, רבי נתן אומר - הנודר כאילו בנה במה, והמקיימו כאילו מקריב עליו קרבן [כיוון שלא נשאל על הנדר הרי הוא כמקריב קרבן בחוץ, אע"פ שקיים את הנדר - הר"ן שם] (כב.).

אנו רואים שהתורה יצרה מציאות שכולה בדיעבד בפרשת ערכין, והדבר תמוה.¹

ג. בין נדר לערך

לימדונו חז"ל כי מצוות מסוימות אין לעשותן ביום טוב ובשבת, כסייג מדרבנן, שמא יבואו לחלל מתוך כך בשוגג את החג. כך שנינו במשנה: "ואילו הן משום מצווה: לא מקדשין ולא מעריכין ולא מחרימין...", (ביצה לו:) ובגמרא שם: "גזירה משום מקח וממכר"² (לז.). מכאן רואים שיש פן של מצווה בערכין, ולכאורה סותר הדבר את דברינו הקודמים.

נראה שכדי לפתור את הבעיה יש לחלק בין הפלאת הנדר לבין קיומו. גם אם נניח שעצם הנדר הנו דבר שלילי, לאחר שהאדם כבר נדר - מתחלקים הנדרים לשתי קבוצות, וכפי שפסק הרמב"ם:

- 1 הציווי פה שונה מן הציווי בפרשת מטות על הנדרים. שם מדברת התורה על הנדר כמציאות קיימת שאליה מתייחסת התורה, ואילו פה יוצרת התורה מערכת דינים, שלכאורה כולם בדיעבד. ואם כן נשאלת השאלה למה יצרה התורה מערכת זו?
- 2 מקח וממכר אסור ביו"ט, או מהפסוק "ממצוא חפצך ודבר דבר" או משום שחלק מהמקח והממכר הנו הכתיבה האסורה ביו"ט ובשבת (רש"י שם).

אמרו חכמים - כל הנודר כאילו בנה במה. ואם עבר ונדר - מצוה להשאל על נדרו - כדי שלא יהא ממשול לפניו. במה דברים אמורים, בנדרי איסור, אבל בנדרי הקדש מצוה לקיימן, ולא ישאל עליהן אלא מדוחק שנאמר 'נדרי לה' אשלם' (הלכות נדרים פ"ג הכ"ה).

הרמב"ם פוסק בזה את דברי ר' נתן שהבאנו לעיל, השוללים הן את הנדר והן את קיומו, אך רק באופן חלקי. גם לגבי נדרי הקדש - טוב שלא יידור, אך לקיימם זהו עניין אחר. הנדר עצמו מסוכן הוא, אך יישומו לאחר שכבר נעשה - חיובי ואף מצווה.

בצורה דומה ניתן לומר לגבי פרשת ערכין. גם כאן, עדיף שלא יידור, אך כאשר כבר נדר, מצווה ליתן את הערך על פי הכתוב בתורה, וכפי שפסק הרמב"ם:

מצות עשה לדון בדיני ערכין כאשר מפורש בתורה (הלכות ערכין וחרמין פ"א ה"ז).

אם כן, יש לחלק בפרשת ערכין בין הנדר, לבין עריכת האדם - שלב קיום הנדר. וכך ניתן להסביר את המשנה בביצה, אשר התייחסה לערכין כאל מצווה. המשנה שם מתייחסת לשלב השני - העריכה, שהוא מצווה, והוא האסור בשבת וי"ט משום שדומה למקח וממכר.

יסוד זה, שהמשנה אסרה רק מה שדומה למקח וממכר, נמצא כבר בר"ן, המתייחס למשנה זו:

שלא אסרו אלא להקדיש כלי ידוע, משום דמחזי כמקח וממכר, אבל לא אסרו לחייב עצמו לגבוה בדיבורו (ר"ן, מובא בשטמ"ק כתובות ה. ד"ה וחשבונות של מצוה).

ה. הפן החיובי בנדריים

הנדריים מסוכנים הם, ואף על פי כן לא אסרה אותם התורה על הסף. פעמים שלצד הרגשי של האדם יש צורך בדרבון על ידי הנדר, לקרבו למצוות. כך לימדונו רבותינו:

ואמר רב גידל א"ר - מנין שנשבעין לקיים את המצווה? שנאמר 'נשבעתי ואקיימה לשמור משפטי צדקך'. והלא מושבע ועומד מהר סיני? אלא הא קמ"ל - דשרי ליה לאיניש לזרוזי נפשיה (נדריים ז:).³

3 כן פסק הרמב"ם בהלכות שבועות פ"א ה"ג.

האדם, פעמים שנפשו נדחקת במערכת המצוות הכללית לבדה, ורוצה הוא למצוא מקום להתגדר בו. לכך באה מערכת הנדרים. אמנם מערכת זו בדרך כלל שלילית היא,⁴ אך אם הדבר מביאו לתוך המערכת הרגילה של המצוות אזי חיובי הוא הדבר.⁵ העניין מקביל לדברי חז"ל, שהרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין (סוטה ב.), אף על פי שבדרך כלל יש במציאות של נזירות פגם של ציעור עצמו מן היין (נדרים י. לשיטת ר' אלעזר בן הקפר).

ו. ערכין בבהמה טמאה, בתים וקרקעות

בפרשת בחוקותי נאמר שאין להמיר בהמה הראויה להקרבה בבהמה אחרת: "ואם בהמה אשר יקריבו ממנה קרבן לה'... לא יחליפנו ולא ימיר אותו טוב ברע או רע בטוב" (ויקרא כ"ז, ט-י). מה יקרה אם ירצה האדם ליתן קרבן לה' ויש לו רק בהמה טמאה? על כך אמרה התורה:

ואם כל בהמה טמאה אשר לא יקריבו ממנה קרבן לה', והעמיד את הבהמה לפני הכהן, והעריך הכהן אותה בין טוב ובין רע כערכך הכהן כן יהיה (שם, יא).

לבהמה הטמאה מגיע דין הערך. באופן זה ממשיכה התורה שם גם לגבי בתים וקרקעות:

ואיש כי יקדיש את ביתו קודש לה' והעריכו הכהן בין טוב ובין רע...

גם פה חל דין הערך. קדושתם של הבהמה הטמאה והבית⁶ היא רק קדושת דמים. על כן, דנים בערך שלהם - מתוך ראיית האחראים על הקודש - הכוהנים. הכוהנים

4 בגלל היציאה מדרך הכלל, ולכך ההשוואה לבמה פרטית (ראה במהר"ל 'נתיבות עולם', נתיב השלום פ"ב).

5 ראה ליקוטי הלכות לר' נתן מברסלב, ביו"ד הלכות נדרים.

6 שונה הדבר בשדה אחוזה לרבנן (ולרבי אליעזר בכל שדה) בו ישנו גם ערך מוחלט (ראה ויקרא כ"ז, טו וערכין יד.). נראה אם כן שלאדמת ארץ ישראל יש קישור לאדם, שגם לו יש ערכים מוחלטים (ובייחוד בולט הדבר בשיטת חכמים המייחסים זאת רק לשדות המצויות ביד המשפחות של באי הארץ מזמן יהושע), על כן אף על השדה חלה התפסת הערכין כבאדם. אמנם קיים בכל זאת שוני בין שדות לאדם, שבאדם לא תחול אף קדושת דמים, ובשדות, כמו בעבדים, כן תחול קדושת דמים (ראה סנהדרין טו. ובתוספות שם ד"ה אדם).

מקבלים את הכסף, וכך יוצאת הקדושה מן הבהמה ומהבית, והכסף מובא לקודש (ראה הלכות ערכין וחרמין פ"ד הי"ט). אולם נראה כי באדם הדבר מורכב יותר.

ז. קדושה באדם

הורונו חז"ל כי אדם אינו קדוש בקדושת הגוף - 'אדם מי קדוש?' (סנהדרין טו.). על כן, ישנה קדושת דמים - 'אמר רבי אבהו באומר דמי עלי' (שם); וזהו בערך האדם כעבד בשוק. אמנם, מצאנו בתורה קדושה לאדם כחלק ממערכת המשכן והמקדש, וזו קדושת הכוהנים:

(ויקרא כ"א, ו).⁷

קדושים יהיו לאלהיהם

והנה, קדושת הכהן דומה לקדושת הגוף של קרבן, ועל כן גם בו חלים דיני פסול מום: "דבר אל אהרון לאמר איש מזרעך לדורותם אשר יהיה בו מום לא יקרב להקריב לחם אלהיו" (שם פסוק יז). כל זאת בהשוואה לבהמה שקדושה בקדושת הגוף: "ואיש כי יקריב זבח שלמים לה'... תמים יהיה לרצון, כל מום לא יהיה בו" (ויקרא כ"ב, כא).

קדושת גוף זו החלה בבכורות: "כי לי כל בכור בבני ישראל באדם ובבהמה, ביום הכותי כל בכור בארץ מצרים הקדשתי אותם לי" (במדבר ח', יז). כיוון שחטאו הבכורות בעגל, נצטרכו לפדיון, והפדיון היה בלויים: "ואקח את הלויים תחת כל בכור בבני ישראל" (שם יח). זאת כפי שבהמה טמאה (חמור) הקדושה בקדושת בכור, נפדית בשה הראוי לקדושה - "וכל פטר חמור תפדה בשה" (שמות י"ג, יג).

לא היו מספיק לויים לפדות את כל הבכורות. מה, אם כן, צריך היה לעשות בבכורות שלא היו לויים שיפדו אותם? כך ציוותנו התורה: "ואת פדויי השלושה והשבעים והמאתיים העודפים על הלויים מבכור בני ישראל, ולקחת חמשת שקלים לגולגולת בשקל הקודש תקח עשרים גרה השקל". (במדבר ג', מו-מז). הבכור נפדה בערכו, ובכך יוצאת קדושתו ועוברת לכסף שיובא למקדש.⁸

7 בעניין קדושת הכוהנים, ראה בהרחבה במאמרו של ידעאל ולדמן בגיליון זה.

8 כפי שכתב הרמב"ם - "והערכין כולן והדמין הכל סתמן לבדק הבית, ויפלו הכל לשכה שהיתה במקדש מוכנת לקדשי בדק הבית" (הלכות ערכין וחרמין פ"א ה"י). הכוהן הינו חלק ממערכת הבית, וקדוש בקדושה שכעין קדושת בדק הבית (הוא חלק מפעילות המקדש ולא חלק מן הקרבנות המוקרבים, כיוון שאין קרבנות אדם, ועל-כן הם רק מקריבים את

אדם הרוצה לקדש אדם - את עצמו - הרי הוא מחיל בנדר קדושה על עצמו. קדושה זו, לאחר שהוחלה על האדם, ישנה מצוה לפדותה, ולא להתירה על ידי חכם. קדושה זו ירדה לעולם, ומצווה לנתבה לקודש.

והנה, פרשיית הערכין מביאה לידי ביטוי את הקדושה של האדם. אמנם אין האדם קרב כקרבן חס ושלום, אך כן יש בו בחינה של קדושת גוף. חמשה שקלים זהו הערך של גיל שלושים יום לזכר, ערך שיוצא לפועל בפדיון בכור - "ופדויו מבן חודש תפדה בערך כסף חמשת שקלים בשקל הקודש עשרים גרה הוא" (במדבר י"ח, טז). למדנו, אם כן, מפרשיית הערכין, כי ישנו פן של קדושת גוף לאדם המקדיש עצמו, או לאחר ביחס אליו, וקדושה זו זקוקה לפדיון.

קדושת הגוף באה בנדר בשני אופנים. אופן אחד הינו יישום מעשי המובא בפרשת נזיר, שבו מתדמה הישראל לכהן גדול בדיניו. אופן שני, שגם הוא בא על ידי נדר,⁹ להיות בקדושת קרבן.

כל זאת גלום בסוגייה במסכת ערכין:

דתניא - מנין היוצא להיהרג ואמר [אדם אחר, על פי השטמ"ק שם] ערכו עלי, שלא אמר כלום? ת"ל - כל חרם לא ייפדה (דף ו:).

הרי מפורש מגמרא זו, כי דין ערכין הוא בעצם דין פדיון מן הקדושה שחלה כשנדר, כפי שביארנו לעיל. הערכה ממונית בגופו יש לאדם בדין 'דמי עלי' כעבד, אך בערך הקדושה - 'בערך נפשות' - בנפש, אין ערך ממוני. ממון זה קבוע הוא מהצד הרוחני שבאדם, ולא רק נקבע לפי שוויו המעשי, הגופני.¹⁰

הקרבנות). זאת רואים אנו בין היתר בכך שאת קדושת הכוהנים הביא הרמב"ם בהלכות כלי המקדש ולא בדיני הקרבנות. על כן פדיון הערכין בא גם לקדושת בדק הבית.

9 המשלים את רצון האדם, כפי שהבאנו לעיל מר' נתן מברסלב.

10 ההבנה שהמשמעות הכלכלית הינה רק חלק ממשמעות הערך ולא כולו, נותנת הבנה במדרש חז"ל (ערכין יט. , ומובא בתוספת בדברי רש"י בפרשת בחוקותי). חז"ל ביארו מדוע ערך הזקן יורד לפחות משליש מערכו שהיה לו לפני שהזקין (מחמישים כסף לחמש עשרה), ואילו הזקנה יורדת לשליש מערכה ולא יותר (משלושים לעשר). חז"ל ביארו כי הזקנה יעילה בבית יותר מהזקן - "סבא בביתא פחא בביתא, סבתא בביתא סימא בביתא וסימנא טבא בביתא". אם כן, מדוע שלא יגדל ערך הזקנה מהזקן? אלא שהפן הכלכלי אינו הפן היחיד. הוא מהווה רק חלק מן הקריטריונים שיוצרים את סכום הערך. הקירבה לעבודת

”אמר להם הקב”ה לישראל - אם אתם מביאיין לפני ערכיין שלכם, מעלה אני עליכם כאילו נפשותיכם הקרבתם לפני, לכך נאמר - איש כי יפליא בערכך נפשות לה’ ”
(תנחומא בחוקותי, ו’).

המקדש והקודש של הזכר, הדומיננטית יותר משל הנקבה, משמעותית יותר לערך, כפי שמתבטא הדבר בחיובו ביותר מצוות (וראה במשנה בהוריות יג.).